

"ZAPUSTIL ME JE BOG, KO SEM SE GA NEHALA BATI".
MIKROZGODOVINSKA ANALIZA IZSEKA DRUŽBE
STAREGA REDA

Dragica ČEČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper,
SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: dragica.cec@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek obravnava izpovednost sodnih protokolov in se osredotoča na akte sodnega procesa, ki se je odvijal v zgodnjem novem veku znotraj meja habsburške monarhije. Pri osvetlitvi in analizi procesa je bilo upoštevanih več kontekstov. V pretres je bila vzeta pravna praksa habsburških dežel, ki jo je do reform ob koncu 18. stoletja določal cesarski kazenski red *Constitutio Criminalis Carolina* iz leta 1532. Pričevanja posameznikov, ki so bila pridobljena ob sodnem procesu, so – preden so bila zapisana v obliko, ki je danes na voljo raziskovalcu – pregledali pisarji in sodniki. Podoba zločinca je bila konstrukt vedno bolj standardiziranega procesnega prava, predvsem pa inkvizicijskega oziroma preiskovalnega procesa, ki je sodnika usmerjal v posebne formalne in strukturne značilnosti zapisa. Zato protokola sodnega procesa danes ne moremo obravnavati kot "magnetofonski zapis" izjav osumljenцев in prič. Določene informacije so izmišljene, saj so plod obrambne strategije osumljenca, ki se je z njimi poskušal izogniti hujši kazni. Druge pa so, kljub svoji neresničnosti, za nas pomembne, ker odražajo družbeno realnost, v kateri je osumljenec živel in deloval.

Sodni dokumenti so zaradi številnih informacij o posameznikovem življenju in njegovem pojmovnem svetu nedvomno pomembni viri. Mnoge informacije, ki si jih z njihovo pomočjo pridobimo, pa postanejo jasne šele, ko jih postavimo v kontekst takratnih kulturnih in družbenih praks.

Ključne besede: sodni protokoli, inkvizicijski sodni proces, kvalitativna analiza, vprašanje konteksta, soočenje kultur, stereotipi, identiteta

"DIO MI HA ABBANDONATO DA QUANDO NON LO TEMO".
ANALISI MICROSTORICA DI UNO SCORCIO DELLA SOCIETÀ
D'ANCIEN RÉGIME

SINTESI

L'articolo prende in esame i protocolli processuali, con particolare attenzione agli atti del procedimento giudiziario, come si svolgeva agl'inizi dell'Evo moderno nei territori della monarchia asburgica. Nell'illustrare e analizzare il processo sono stati presi in considerazione diversi contesti. E' stata esaminata la prassi giuridica della monarchia asburgica che, fino alle riforme della fine del Settecento, era stabilita dal codice penale imperiale "Constitutio Criminalis Carolina" del 1532. Le deposizioni acquisite durante il procedimento – prima di essere redatte nella forma in cui sono giunte ai ricercatori – erano esaminate dai cancellieri e dai giudici. La figura del reo era il costrutto di un diritto processuale sempre più standardizzato e soprattutto di un processo inquisitorio, o istruttorio, che induceva il giudice ad una particolare retorica nella scrittura. Per tali motivi, il protocollo di un processo giudiziario non può essere interpretato come un "magnetogramma" delle dichiarazioni fatte dagli imputati e dai testimoni. Alcuni dati sono inventati, frutto della strategia di difesa dell'imputato, che cercava di evitare le pene più aspre. Altri, nonostante la loro falsità, sono importanti per noi perché riflettono la realtà sociale in cui viveva e operava l'imputato.

Gli atti processuali – per le informazioni che contengono sulla vita dei protagonisti e sul loro mondo – rappresentano una fonte molto importante. I numerosi dati pervenutici diventano chiari però soltanto quando sono contestualizzati nella realtà culturale e sociale dell'epoca.

Parole chiave: protocolli processuali, processo inquisitorio, analisi qualitativa, questione del contesto, confronto di culture, stereotipi, identità

UVOD

Obsežni protokoli preiskovalnih (inkvizicijskih) procesov in zaslišanj pred preiskovalnim sodnikom so za zgodovino postale zanimivi predvsem v okviru socialne zgodovine, ko so v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja kot predmet zgodovinskega raziskovanja začeli nastopati novi zgodovinski subjekti, predvsem ženske in deprivilegirane socialne skupine, a tudi tisti segmenti prebivalstva, ki niso zapustili neposrednih virov o svojem delovanju.

Sodni protokoli so v tem novem zgodovinskem kontekstu postali nepogrešljivi viri (Levi, 2001). V sodnih in arhivskih skladiščih shranjeno gradivo je odpiralo do

takrat še neslutene raziskovalne možnosti. Izpovednost virov, ki je med "nesmrtno" povzdignila anonimne individuume, je začela fascinirati historično javnost. C. Ginzburg, eden od začetnikov italijanske mikrozdgovine, meni, da "[t]emeljna analiza majhnega števila dokumentov [...] raziskovalcu pove več kot cela množica ponavljajočih se dokumentov" (Ginzburg, 1993). Sodni viri so se izkazali za odlični vodnik pri raziskovanju pojmovnega sveta človeka, ki ga je zaznamovalo življenje v oralni kulturi predmoderne družbe – najsi je bil to podeželski mlinar (Ginzburg, 1989) ali pa berač – kot tudi pri ugotavljanju njegovih socialnih vezi (Ulbricht, 1994; Kienitz, 1989), občutenj ter družbenih in družinskih ravnanj (Zemon Davis, 1983; Rublack, 2000). Čeprav so se zgodovinarji posluževali različnih virov, so se protokoli inkvizicijskih sodnih procesov prav kmalu izkazali za "najbogatejši vir družbe starega režima" (Schwerhoff, 2000). Po R. Dartonu so, poleg pravljič, prav sodni viri ena od "maloštevilnih točk vstopa v miselni svet kmetov pod starim režimom" (Darnton, 2005, 26).

Ko so poskušali zagovorniki mikrozdgovine pokazati na to, kako so usode malih ljudi vpete v veliko zgodovino, so njihovi kritiki podvomili, da je na podlagi sodnih podatkov mogoče predstaviti pojmovni svet družbeno marginalnih akterjev. Kako lahko raziskovalec govori o mikrokozmosu človeka, o predstavah in čutenjih posameznika, in se pri tem opira na izjave nekoga drugega? Zapisovalec sodnih dokumentov je bil pogosto predstavnik dominantne kulture, ki je "podrejeno" kulturo nemalokrat dojemal skozi prizmo stereotipnih podob. Taka raba sodnih virov je zastavljala vprašanja, ki so se dotikala same biti zgodovinopisja in zgodovinarjevega dela, iskanja dokazov ter subjektivnih kriterijev pri določanju in odkrivanju le-teh. Različna raziskovalna okolja so postregla z različnimi odgovori in interpretacijami. Nekatera so opozarjala na nezmožnost zgodovinarja, da bi odkrival posameznika in sestavljala njegov pojmovni svet, druga so poudarjala zgolj delno avtentičnost izjav, zapisanih v sodnih aktih. Navkljub omenjenim polemikam so sodni spisi postali pomembni vir za zgodovino vsakdanjega življenja in raziskovanje družbe starega reda.

So protokoli kazenskih sodnih procesov kaj več kot le "fikcija v arhivih"?

Pred predstavitvijo možnosti analize sodnih dokumentov z interdisciplinarnimi pristopi je vendarle potrebno predstaviti tezo, ki je na eni strani spodbudila analizo retorik vira, na drugi strani pa je postala referenca mnogim kritikom omenjene metode. Najbolj radikalne kritike prošelj za pomilostitev, ene od zvrsti sodnih virov, se je lotila Natalie Zemon Davis (1983). Na pomen konteksta nastanka vira je opozorila že s posebnim poglavjem v knjigi o Martinu Guerru (Zemon Davis, 1983). Z analizo teh prošelj, ki so jih obsojenci na smrt naslavljali na francoski parlament, je dokazala, da so na pisarje vplivali literarni tokovi in retorične spretnosti sodobnikov. Do-

kazala je, da so bile mnoge prošnje napisane na način renesančne literature. V prošnjah za pomilostitev je bil potek dogodkov opisan tako, kot ga je hotela "slišati" oblast. Samo tako formulirane prošnje so lahko naletele na ugoden odziv oblasti in prosilcu zagotovile bodisi življenje bodisi nekoliko častnejšo smrt. Prošnje za pomilostitev so pisali pripadniki višjih slojev, med katerimi so bili tudi spretni retoriki, ljudje s prakso v različnih pisarnah, v pravu izurjeni posamezniki, pa tudi duhovniki in menihi. Ti so seveda poznali različne diskurze, ki so jih znali primerno uporabiti, ko so v besedilu prikazali točno določeno podobo zločina. Prošnje za pomilostitev so bile namreč samo en, čeprav pomemben izraz novoveškega sodstva (o prošnjah za pomilostitev in seveda o izobraženosti njihovih piscev na Slovenskem priča jezuitska kronika¹).

Proces individualizacije?

Pod vplivom nizozemske historične šole so nemški raziskovalci v zborniku *Ego-Dokumente* (Schulze, 1996) razglasili sodne protokole za osebna pričevanja – t. i. ego-dokumente. Pojem so uporabili za vsa pisna pričevanja, ki posredujejo osebni pogled posameznika. Kljub temu pa projekt, ki ga je vodil nizozemski raziskovalec Rudolf Dekker in v katerem so evidentirali 1.200 osebnih pričevanj, nastalih med 16. in 18. stoletjem, ni zajel virov sodne provenience (Dekker, 1996). Prištevanje sodnih virov med pričevanja posameznikov je namreč naletelo na ostre kritike med tistimi raziskovalci, ki so se soočili z zapisom procesa in vseh z njim povezanih informacij. Ne ozirajoč se nanje, je kulturni zgodovinar Richard van Dülmen (2005) sodni proces razglasil za dejanje, ki je posameznika sililo k samorefleksiji in pretresu lastnih dejanj. Proces individualizacije je bil po njegovem mnenju sad posvetnega učenja, samostojnega odločanja in samoukvarjanja. Drugi zgodovinarji so se ideji uprli (prim. Tersch, Scheutz, 2001; Schuster, 1995; Ulbricht, 1990) in s preiskovalnimi procesi, ki so imeli izrazito politično konotacijo (predvsem procesi proti upornikom ali veleizdajalcem), dokazovali, kako so lahko v protokolu sojenja sodniki človeka popolnoma razosebili in ga spremenili v sredstvo generalne prevencije. Delikvent je tako postal simbolični objekt, ki ga je oblast kaznovala, da bi odvrnila druge ljudi od podobnega ravnanja (Scheutz, 2001). Toda tudi takšne argumentacije so zajele samo del podobe zločinca, ustvarili pa so jih tisti, ki so viro brali preveč nekritično. Med najbolj radikalno zanikanje individualnih zgodb v sodnih virih zagotovo spada trditev U. Gleixner (1994). Omenjena raziskovalka, ki je proučevala nasilje med zakonci, je namreč zapisala, da sodni protokoli posredujejo prototip moškega storilca oziroma

1 Čeprav so se v slovenskih arhivih ohranile redke prošnje za pomilostitev, je bila, tako kot drugod po Evropi, tudi pri nas omenjena praksa pogosta. Eden takih primerov je zabeležen v letu 1652, ko jezuitski kronist med slavnih dela svojih samostanskih bratov zapiše, da so rešili dva na smrt obsojena vojaka (Jezuitska, 2002).

prototip ženske storilke. V svoji študiji je na podlagi analiziranih primerov ugotovila, da je konflikt vedno prikazan na podoben način (Gleixner, 1994). Kljub temu je avtorica svojo prvotno trditev v nadaljevanju raziskovanj precej omilila, in sicer z izjavo, da je na konstrukcijo dejanja odločilno vplival socialni položaj storilca.

Indici, znamenja in sledi. Kaj lahko povedo sodni viri?

V posameznih zgodovinsko-prisodnih pristopih je v veliki meri prisoten razmislek o širšem družbenem kontekstu nastanka samih sodnih dokumentov. Že leta 1981 sta utemeljitelja mikro-zgodovine, Levi in Ginzburg, nanizala nekaj pomembnih smernic na podlagi svojega načina preučevanja in med drugim trdila, da lahko vir, ki je statistično nepomemben, pove mnogo več kot vrsta stereotipnih dokumentov (Ginzburg, 1985, 51). Glavni poudarek obeh avtorjev, ki ga je izpostavil tudi R. Chartier, je bil, da je med obliko in vsebino dokumenta prepad, ki ga lahko premosti le raziskovalec. Prav mikro-zgodovinarji so velikokrat opozorili, da bi morala biti razlika med "dokazom" (dokumentom, zapisom), ki so ga mnogi zgodovinarji nekritično razglasili za resnico, in njegovim pomenom, središče zgodovinarjeve analize (cit. Levi v: Luthar, 2006, 639; Ginzburg, 1991). S kontekstualizacijo okoliščin sodnega procesa in njihovo interdisciplinarno analizo, ki se nanaša na posamezno informacijo, lahko razkrivamo usode posameznikov, ki bi sicer za vedno ostali skriti v brezoblični gmoti preteklosti. Človekova dejanja in mišljenja so namreč vpeta v različne družbene in kulturne kontekste, a prav človekovi subjektivni odzivi omogočijo raziskovalcu, da raziskuje njegove izkušnje in občutja. Marginalen posameznik namreč predstavlja kulturo in okolje, ki ga določata, hkrati pa ju reprezentira na individualen način. Zaznavanje doživetij posameznika zato predstavlja prvi cilj, ki si ga je zadala mikro-zgodovinska raziskava (Ginzburg, 1985 in 2005).

Nekatere vsebine sodnih virov, s katerimi se približamo posamezniku, so skorajda "tipične" in so si med seboj podobne, saj so rezultat procedur in oblik normiranega kazensko-procesnega prava. Pravila procesnega prava so namreč določila podatke, ki so sodili v sodni protokol. Zato tudi C. Ginzburg (1992) meni, da se mora raziskovalec preleviti v inkvizitorja – sodnika, ki v procesu iskanja resnice obvlada procesno pravo. Ko začne raziskovalec dokaz dojemati v kontekstu njegovega nastanka, ga ne sprejema več kot neposredni odraz resničnosti. Za interpretacijo vira pa je še posebej pomembno, da se upošteva okoliščine njegovega nastanka.

Posamezne vrste virov ne nastajajo v enakih okoliščinah, niti nimajo enakih družbenih in kulturnih funkcij. Zaradi funkcije, ki jo je imel vsak dokument, je bil slednji najprej zapisan v konceptu, ki ga je v protokol prepisal pisar in nato pregledal sodnik. Prav zaradi filtrov, skozi katere so šle informacije, preden so prišle v čistopis, so raziskovalci vzeli pod drobnogled vpliv sodnika in pisarja na proces in okoliščine nastajanja sodnih dokumentov (Schwerhoff, 2000; Scheutz, 1996). N. Zemon Davis

je opozorila, da je delo s sodnimi viri podobno delu restavradorjev starih umetnin; ti pri svojem delu namreč ne uničujejo razpok, ki so nastale tekom stoletij, temveč skušajo ohranjati izvirno podobo umetniškega dela. Prav na tak način moramo brati tudi sodne vire, ki nam ne morejo odgovoriti na vsa vprašanja in nam tudi ne dajejo končnih odgovorov, temveč dopuščajo odprte možnosti.

Kontekst torej predstavlja prostor zgodovinopisnih možnosti, ki zgodovinarjem omogočajo povezovanje fragmentarno ohranjenih indicjev (Ginzburg, 1991, 90). Da bi raziskovalec bolje razumel in interpretiral informacije, ki jih najde v teh dokumentih, jih mora umestiti v serijo njim podobnih dokumentov (Levi, 2001), prav tako pa mora dobro poznati razne druge (leposlovne, pravne, filozofske, pedagoške in medicinske) tekste, ki so nastali znotraj kulture elit. Obenem pa mora biti raziskovalec sposoben njihovega interdisciplinarnega branja.

Poseben način razumevanja konteksta je predstavila N. Zemon Davis v knjigi o Martinu Guerru. Življenjske usode v knjigi predstavljenih akterjev niso razkrili sodni viri, ampak spomini na sojenje, ki jih je napisal pravnik. Zato se je avtorica najprej poslužila podobnih sodnih procesov iz okolja, kjer so živeli njeni protagonisti, in jih vzporejala s podobnimi primeri iz drugih okolij. S tehtnim premislekom o tem, katere od tako pridobljenih informacij lahko uporabi v kontekstu življenjskih zgodb, ki so bile predmet njene analize, je raziskovalno sfero prepričala, da raziskovalec lahko utemeljene domneve predstavi le tako, da neko ravnanje označi za "mogoče" ali "verjetno".

Različni konteksti, ki predstavljajo tudi različne odnose, v katere vstopa posameznik in kažejo na njegovo prepletenost z družbenim in kulturnim okoljem, odločilno vplivajo na vrednotenje informacij, ki nam jih ponujajo sodni viri. Šele kontekstualno branje nam zares omogoči spremljanje individualnih zgodb večinskega prebivalstva družbe starega reda.

Vrste sodnih aktov

Nekatere mikrozdovinske raziskave so temeljile na skrbni analizi sodnih protokolov inkvizicijskih sodnih procesov. Te je H. Valentinitš (1992) razdelil na tri skupine: na akte, v katerih so poizvedovali po zločincih (npr. tiralice), na akte sodnega procesa (sodni protokoli), v tretjo skupino pa je združil akte, ki so nastali ob izvršitvi kazni (seznam kaznjencev, pamfleti, priznanja itd.).

Pobegle storilce so iskali s tiralicami; te so sestavili uradniki na podlagi opisov, ki so jih v sodnem procesu posredovali sosterilci ali priče. Omenjeni dokumenti omogočajo analizo imen in vzdevkov iskanih ljudi. Posebej dragoceni so lahko podatki, ki opisujejo telesne značilnosti iskanega človeka. Omogočajo namreč primerjavo z vzdevki, ki so včasih odražali telesne značilnosti. Posredujejo pa tudi denimo podatke o slogih oblačenja in načinih življenja oseb, ki so pogosto pripadale najbolj

deprivilegiranim slojem prebivalstva (Wiebel, 2001). Ob pomanjkanju sodnih virov so tovrstni podatki edini način, kako opraviti nekatere analize struktur (med drugim npr. teorij civiliziranja, socialnega discipliniranja).

V drugi skupini aktov bo raziskovalec našel protokole zasliševanj storilca in prič ter korespondenco lastnika deželskega sodišča, tj. sodišča s pravico do sojenja najtežjim deliktom. Aktu sta bila v nekaterih primerih dodana tudi prošnja za pomilostitev ali prisega; to sta bila dokumenta, zapisana po strogih pravilih in ustaljenih obrazcih. Ob izvršitvah kazni so nastali sezname jetnikov v prisilnih delavnicah, računi rablja in krvnega sodnika. Tudi t.i. Urgicht, besedilo obsojenčevega priznanja, ki so ga na "zadnji sodni dan" prebrali javnosti, je bil dokument z zelo močno javno funkcijo. Kot akt splošne prevencije je služil discipliniranju podložnikov in je imel v "teatru groze" (Van Dülmen, 1994) posebno mesto (prim. Studen, 2004). Vseboval je vse tiste informacije, ki so bile pomembne za "vzgojo" množice. Hkrati je bil to dokument, ki je najbolj odražal stereotipne podobe elit o tisti kulturi starega režima, ki jim je bila tuja. Ko vzamemo v pretres družbo starega reda v slovenskem prostoru, se dodatno postavlja vprašanje jezika prezentacije. Če je bilo priznanje prebrano javnosti v jeziku, v katerem je bilo napisano (nemščina), namreč zagotovo ni doseglo učinka, ki so ga dokumentu namenili pravniki.

S spremembami kazenskega materialnega prava v 18. stoletju in z delitvijo na težje in lažje delikte so nekateri prekrški ostali v domeni nižjih sodišč. Jožefinski kazenski red je kriminalna dejanja razdelil na hujše kaznovane zločine in lažje kaznovane prekrške. Tudi slednje so pravni teoretiki še vedno razumeli kot vrsto zločinov. Sodne postopke, ki jih je sprožil sum prekrška, so vodili nižji uradniki, ki niso bili nujno pravniki. Čeprav so bile izrečene zgolj manjše kazni, je moral njihove odločitve potrditi višji organ. Protokoli zaslišanj zaradi prekrška so bili krajši, čeprav so postopki temeljili na pravilih kazenskega procesnega prava. Praviloma so zaslišali manj prič, ki so morale zadostiti enakim kriterijem procesnega prava kot priče v težjih postopkih. Pod prisego je namreč o prestopniku pričala le častna oseba, ki je dopolnila štiriindvajset let. Če storilca niso zalotili med dejanjem ali na kraju le-tega, sta morali dejanje potrditi dve priči.

Če so bili sodni akti kazenskih procesov zelo obsežni, pa so akti nižjega sodstva še vedno temeljili na akuzatornem principu. To pomeni, da se je večina tožb začela šele, ko je ena od strank v sporu pred sodišče stopila kot tožitelj in tako nadaljevala z reševanjem konflikta na formalni ravni. Sodobno raziskovanje zgodovine kriminala po M. Dingesu (Dinges, 1992) zato razume sodišče kot institucionalno možnost za reševanje konfliktov. Teza je pomembna zato, ker opozarja na selektivnost primerov, ki so se znašli pred nižjimi sodišči. Mnogi spori so se namreč rešili na neformalni ravni. Sumarni zapisi nižjega sodstva, zlasti akti patrimonialnega sodstva, so bili prav zaradi dejstva, da je ena izmed strank nosila breme sodnih stroškov, veliko bolj skopi s podatki. V njih pogostokrat manjkajo celo navedbe o socialnem izvoru tožnika in

tožitelja. Socialni položaj obeh lahko raziskovalec ugotovi le, če je jabolko spora predstavljala gospodarska dejavnost ali določena denarna transakcija. Kljub temu omenjeni sumarni zapisi ostajajo dragocen vir podatkov, saj govorijo o najrazličnejših socialnih praksah. Zaradi statusnih in premoženjskih razlik, ki so se odražale v različni rabi pravnih sredstev (npr. prisotnost odvetnika), so med sodnimi protokoli patrimonialnih in mestnih sodišč velike vsebinske razlike. V njih je, v primerjavi s protokoli kazenskih sodišč, veliko manj zaslišanj prič. Med akti civilnih tožb so s podatki bogatejši premoženjski spori med osebami višjega stanu in tožbe, v katerih sta nastopali stranki, ki sta bili pripadnici različnih stanov.

Inkvizijski sodni postopek

Kazensko pravo zgodnjega novega veka je zaznamoval inkvizicijski (preiskovalni) proces, v katerem je najvišjo maksimo predstavljalo priznanje zločina. Proces, za katerega je bila značilna tajnost in ki so ga sprožili uradni organi, je v začetku 16. stoletja potrdil kazenski red Karla V. (*Consitutio criminalis Carolina*). Čeprav je imel zakon samo subsidiarno veljavnost, so ga upoštevali sodniki na območju celotnega nemškega cesarstva, prav tako pa so upoštevali tudi druge napredne kazenske rede, ki so sprva veljali samo za določene dežele. V sodbah so se sklicevali na številne pravne priročnike, ki so vplivali na podobo zločinca. Delo, ki je bilo v nemškem prostoru najpogosteje citirano pri utemeljitvi kazni, so bili komentarji h kazenskemu redu Karla V. izpod peresa Benedicta Carpozova. Temeljni značilnosti inkvizicijskega procesa sta bili tudi tajnost in dvojna vloga sodnika, ki je kot preiskovalec v sodnem procesu potrjeval vse okoliščine (tako oteževalne kot olajševalne). Sodnikovo iskanje resnice so v 17. stoletju začeli omejevati cesarski ukazi, ki so zamejevali privilegije kazenskega sodstva in začeli izvajati nadzor nad njimi. Tako se sodniki niso mogli več samostojno odločati o kaznih za najhujše zločine (npr. čarovništvo). Vsako sodbo so namreč morali poslati v revizijo višjim organom (*Ferdinanda*, 1657).

Informacije, ki so bile zbrane v preiskovalnem (inkvizicijskem) procesu, so bile, kljub smiselni zaporednosti dogodkov, produkt normiranega in standardiziranega procesnega prava. Poleg poznavanja kazenskega procesnega in materialnega prava je poznavanje konteksta nastanka vira eden od pomembnih pristopov k njegovi analizi.

Kazensko procesno pravo se je v 18. stoletju razvilo do te stopnje, da so kazenski redi definirali splošna in celo za vsak zločin specifična vprašanja, ki jih je bilo potrebno zastaviti osumljencu v preiskovalnem procesu. Vprašanja, ki jih je normiral že spodnjeavstrijski kazenski red (*Ferdinanda*, 1654) in ki so z izdajo terezijanskega kazenskega reda postala enotna za celotno habsburško monarhijo, so se v procesnem pravu uveljavila in se uporabljala tudi pozneje, ko so v veljavo stopili novi kazensko-materialni in kazensko procesni redi (1787 in 1804). Standardnim vprašanjem je sod-

nik dodal še specifična, s katerimi je natančneje osvetlil okoliščine dejanja in odpravil morebitne nejasnosti. Vprašanja, ki so se odmikala od standardnega postopka, pa so bila predvsem tista, kjer se je skrivalo veliko dragocenih podatkov o življenjskih okoliščinah človeka. Te so bile skrite tudi v mnogih opisih okoliščin dejanj.

Posebna značilnost preiskovalnega procesa je bila uporaba torture, nasilnega "iskanja resnice", ki so jo v habsburških deželah ukinili šele v začetku leta 1776, po hudih nasprotovanjih najbolj vplivnih pravnikov, z Josephom von Sonnenfelsom na čelu (Studen, 2004). Čeprav je procesni red zahteval, da mora zločinec med torturo izsiljeno priznanje ponoviti brez uporabe nasilja v običajnem preiskovalnem postopku, sta bila psihični in fizični pritisk, ki ga je povzročilo mučenje, ponavadi odločilna za priznanje določenega dejanja. Šele s kritikami, ki jih je v najbolj vplivnem jurističnem delu 18. stoletja združil Cesare Beccaria, so pravniki začeli boj proti tako imenovanim sugestibilnim vprašanjem, ki so v usta preiskovanca² polagala potek dogodkov in priznanje zločina.

Sodni proces, ki se je odvijal v primeru, ko je bila za delikt zagrožena najhujša kazen, je bil razdeljen na več stopenj. Zaradi hierarhične organizacije sodišč sta preiskovalni proces, ki je bil sicer sestavljen iz splošne (Generalinquisition) in "specialne" preiskave (Spezialinquisition), opravila različna uradnika, od katerih je bil samo eden sodnik. S terminom Generalinquisition so označili zbiranje vseh okoliščin, v specialni inkviziciji pa so se osredotočili na storjeno dejanje. Samo proces, ki se v virih pogosto namesto Spezialinquisition imenuje zgolj Inquisitionprozess, je vodil zapriseženi krvni sodnik.³ Ta je bil izprašan pred sodniki višjega, torej revizijskega sodišča. Tako z osumljencem kot s pričami je bilo opravljenih več zaslišanj. V prvem, sumarnem zaslišanju je bila edina naloga najnižjega sodišča, ki ga je vodil upravnik deželskega sodišča, ta, da je razjasnilo okoliščine dejanja in zbralo dokaze. To je pomenilo, da je nižji sodnik ali upravnik pridobil predmete, s katerimi je bil storjen zločin in poskrbel, da je našel zdravnika, ki je opravil pregled trupla, če je obstajal sum nasilne smrti. Nato je formuliral protokol zaslišanja – sumarij, v katerega je strnil vse okoliščine. Čeprav mnogi upravniki niso imeli dovolj znanja s področja prava, da bi opravili prvo zaslišanje, protokol zaslišanja takšnih pomankljivosti ni razkril. Zadrego neukih upravnikov so na velikih posestvih reševali pravniki, ki so jih zaposlili zemljiški gospodi za vsa deželska sodišča v njihovi lasti. Pravniki na instituciji so odločili, ali je bil zločin takšen, da je moral o njem razsojati krvni sodnik.

2 Beseda preiskovanec (kdor je preiskovan) označuje osebo, proti kateri so na podlagi indicev sprožili inkvizicijski sodni proces. Ta je znova ugotavljal in potrjeval okoliščine dejanja, torej preiskoval informacije o zločinu. Prav okoliščine so morale privedi preiskovanca do priznanja zločina, da so ga obsodili na najhujšo kazen.

3 V 18. stoletju je bila Ljubljana zadnje mesto, ki je aktivno uporabljalo privilegij krvnega sodstva. Vsak mestni sodnik je moral za podelitev krvnega pisma prositi višje sodišče.

Okoliščine, ki so bile zapisane v zadnjem sodnem protokolu preiskovalnega (inkvizicijskega) sodnega postopka, so bile najprej zapisane v konceptu. Izjave so po treh dneh premisleka, do katerega je imel pravico vsak osumljenec, nato znova prebrali. Resničnost zapisanih izjav, ki so bile še vedno začrtane zgolj v konceptu, so morali potrditi s prisego. Preden je pisar sestavil čistopis preiskovalnega procesa, je izjave primerjal z informacijami, ki so jih dobili od drugod. Včasih se zdi, kot da so z novimi okoliščinami soočili storilca, da bi ta spremenil svoje izjave. Pogosto do ponovnega zaslišanja ni prišlo, še posebej, če je šlo za proces, ki ga je vodil krvni sodnik, ki bi se moral vrniti na deželsko sodišče, kjer je bil zaprt osumljenec. Proces bi se zato zelo zavlekel in s tem povzročil veliko več stroškov. Čistopis zadnjega preiskovalnega postopka je nastal na podlagi konceptov, ti pa so lahko bili zapisani v drugem jeziku, kot so ga govorile priče in preiskovanec. Kazenski red Marije Terezije (CCTH, art. 20, §20) je prav tako zahteval, da se izjave na sodišču zaslišanih ljudi zapišejo v prvi osebi, in izrecno prepovedal do tedaj običajni zapis v tretji osebi. Vendar pa lahko zapis v prvi osebi daje bralcu lažen vtis avtentičnosti zapisanega.

V institutu cesarskega krvnega sodnika na Kranjskem se je uveljavilo načelo, da je lahko mesto krvnega sodnika zasedel samo človek, ki je znal oba jezika: slovensko in nemško. Potem ko je bil sodnik izprašan pred notranjeavstrijsko vlado v Gradcu, je nastopil službo, ki jo je praviloma opravljal zelo dolgo. Prav znanje jezika, v katerem je govoril osumljenec, je bilo v pravniških krogih ključnega pomena za doseganje podobe pravne pravičnosti. Kljub temu pa so bili protokoli, v katerih je najti kakšno slovensko besedo, zelo redki.

Predstavitve sodnega procesa: primer Marije Skerker

V primeru kazenskega procesa zaradi tatvine proti Mariji Skerker v Kostanjevici so opravili tri zaslišanja. Protokoli teh zaslišanj so se že na videz precej razlikovali med seboj. Upravnik šentjurske župnijske posesti, kjer se je zgodila kraja in kamor je oškodovani pripeljal storilko, ko jo je izsledil, je sestavil kratek protokol, ki je obsegal zgolj eno pisarniško polo. Vprašanj, ki jih je zastavil, ni razdelil na splošna in specifična. Po procesnem pravu so namreč v protokolu najprej predstavili življenje zločinca, s katerim si je sodnik ustvaril prve vrednostne sodbe o zločincu. Omenjeni podatki so pomagali pri zločinčevi identifikaciji, sodnik pa je z njimi rekonstruiral tudi družbeni ugled osebe. Ker upravnik šentjurske župnijske posesti ni poznal procesnega prava, je bilo v tem zaslišanju vprašanje o službah osumljenke postavljeno šele med zadnjimi (AS, 4). Ravnanje z osumljenko v tem okolju torej ni sledilo procesnemu pravu. Zaprli so jo v župnišče, kot čuvaje pa postavili vaščane, ki so kljub odpravi torture verjeli, da palica odpira vrata resnici. Osumljenko so zato večkrat pretepli, vse dokler ni razkrila, kam je skrila ukraden denar. Ko so dekletke čez nekaj dni pripeljali na sedež deželskega sodišča v Kostanjevico, so jo zopet zaslišali.

Čeprav je med obema zaslišanjema minilo le nekaj dni, so se podatki v obeh protokolih zelo razlikovali. V Kostanjevici je Marija predstavila čisto drugačno življenjsko zgodbo in na novo opisala okoliščine kraje (AS, 3). Razlike v poznavanju prava med obema avtoritetama so bile očitne. Drugo zaslišanje je namreč opravil vsaj nekoliko izšolani uradnik, ki je dobil službo na takrat že državnem posestvu ukinjenega samostana v Kostanjevici. Če je bil prvi zapisnik osredotočen na priznanje kraje, so bili v drugem zapisniku zbrani podatki, ki jih je zahteval splošni preiskovalni postopek. Natančno so bile opisane dotedanje službe priprte in potrjeni njeni osebni podatki. V vsakem kazenskem (preiskovalnem) sodnem postopku je bilo namreč postavljenih nekaj vprašanj o življenju osumljenca, ki jih je Terezijana (CCTH, 1769) predpisala in natančno razvrstila tako, da je moral sodnik najprej povprašati za imena zapornika in njegovih staršev, sledila so vprašanja o starosti, verski pripadnosti, poklicu in službi, stanu in osebni odvisnosti ter se zaključila s podatki o družbi, v kateri se je osumljenec zadrževal, o premoženju in morebitnih kaznovanjih.⁴ Informacije iz tega protokola, ki ga je s svojim podpisom potrdil upravnik deželskega sodišča, je uporabil tudi zadnji, cesarski krvni sodnik. V procesu proti Mariji Skerker je upravnik deželskega sodišča poskrbel tudi, da je drugo deželsko sodišče na Ruperč vrhu opravilo zaslišanje ključne priče – ženske, ki je zaprti dajala prenočišče. V dopisu, ki so ga poslali drugemu deželskemu sodišču, so uradniku natančno zapisali vsa vprašanja, ki jih je bilo potrebno zastaviti priči: od tega kako je zdravila bolezen ženske, ki jo je imela pri sebi, do natančnega opisa denarja, ki ga je dobila od osumljenke (AS, 2). Od priče so zahtevali tudi informacije o izvoru denarja, ki ga je hranila njena gostja. Med zadnjima zaslišanjema je bilo več mesecev časovne razlike, saj je bil vsem deželskim sodiščem na Kranjskem na voljo samo en krvni sodnik. Ta si je, še preden je začel s procesom, pripravil dodatna vprašanja, ki so posebej osvetlila določene informacije, s katerimi se je seznanil v sumariju, ki ga je dobil od pristojnih organov. Krvni sodnik si je celo dovolil, da je v zadnji protokol zapisal, naj si podatke o življenju Marije Skerker preberejo kar v zapisniku nižjega sodišča (AS, 1). Informacije, ki so se neposredno dotikale dejanja, je pisar prepisal iz prejšnjega protokola, saj je uporabil popolnoma enake besede.

Posebej dvomljivi v takih primerih pa so zapisi zaslišanj ljudi, ki niso mogli govoriti. Natančna analiza takšnih primerov pokaže, da je sodnik v tak protokol zapisal podatke, ki jih je s prisego potrdilo več prič. Ker ima raziskovalec na voljo več podobnih procesov, ki jih je vodil isti sodnik, lahko s pomočjo primerjave (analogije)

4 Vprašanja so si sledila takole: 1. Kako se imenuje?, 2. Kje je rojen in kdo so njegovi starši?, 3. Koliko je star?, 4. Katera je njegova veroizpoved?, 5. Je svobodnik ali podložnik?, 6. Kateremu stanu pripada, v kakšni službi je in kakšen je njegov poklic?, 7. Ali je poročen in ali ima otroke? 8. Kje se je zadnji čas zadrževal? 9. V kakšni družbi? 10. Kakšna sredstva ima in kakšno je njegovo premoženje? 11. Ali je bil že kdaj v zaporu? Kje? Zakaj? Kdaj je bil iz zavora izpuščen?

kmalu razkrije retorične zakonitosti, ki so bile značilne za določeno stopnjo sodnega procesa.

Pomemben in pogosto uspešen način "iskanja resnice" (seveda sodne resnice, ki je stremela k priznanju dejanja) je bilo soočanje osumljencev in prič, ki je vedno potekalo v drugem delu preiskovalnega sodnega procesa. V prisotnosti priče je moral preiskovanec znova ponoviti svoje izjave. Soočenje je mnogokrat delovalo kot velik psihološki pritisk na osumljenca. Sodniki so ga uporabili, da bi razjasnili dvoumnosti in spodbudili priznanje dejanja. V sodnem procesu so včasih pričam pokazali njihovo lastnino ali pa so morali storilci potrditi identiteto predmetov, s katerimi je bil storjen zločin.

Pritisk, ki ga je izvajal sodnik nad obtoženim, je bil lahko podoben monologu. V takem primeru so namreč sodniki v odgovorih na vprašanje slišali zgolj odmev svojih trditev (Ginzburg, 1992, 210). Ginzburg, ki se je v zgodnji fazi svojega raziskovanja ukvarjal predvsem s procesi proti čarovništvu, je poudaril, da je sodnik na preiskovanca vplival še posebej z vprašanji, ki so se dotikala okoliščin sabata. V procesnem pravu, ki ga je določala Karolina, je bilo vsakemu hudodelcu zastavljeno vprašanje, kaj ga je navedlo k dejanju, oziroma kaj lahko pove v svoj zagovor. Množica odgovorov, zapisanih v različnih okoljih, kjer je bil omenjeni red v uporabi, si je bila namreč nenavadno podobna (prim. Scheutz, 2005; Ammerer, 2003), saj je odražala ustaljene stereotipe o določenem dejanju. Tudi Marija Skerker, ki je v procesu priznala, da je prostitutka, je krivdo za zločin pripisala dejstvu, "da jo je zapustil Bog, ker se ga ni več bala"⁵ (AS, 1). Trditev, da je bil odgovor na vprašanje, kaj je človeka napeljalo k zločinu, odraz predstav elit, se tako potrdi tudi v tem primeru. Obtoženka je namreč potrjevala podobo nemoralne prostitutke, ki je izgubila vsakršno religiozno boječnost. Ta boječnost naj bi ljudi namreč odvrčala od zločinov. Enako podobo prostitutke v očeh elit potrjuje tudi vplivni zdravnik in teoretik Frank (1789). Na drugi strani pa isti odgovor še konec 18. stoletja odražajo značilne ljudske predstave o "šibi božji", ki je simbolizirala kazen za vse tiste, ki so kršili božja pravila. V naslovu zapisana trditev tako odraža dve realnosti: ljudsko predstavo in predstavo elit.

Sodni protokoli s predpisanim vrstnim redom vprašanj hkrati ustvarjajo podobo lažnivih osumljencev. Podoba o laganju pred sodiščem je bila zagotovo najbolj razširjen juristični stereotip. Nemški socialni zgodovinar O. Ulbricht je trdil, da so izkušeni in že večkrat zaprti berači dobro vedeli, kaj morajo reči na sodišču, izpostavil pa je tudi, da se je zagovornik pred sodnikom hotel predstaviti v najboljši luči (Ulbricht, 1994). Zato so morala biti vprašanja vse ostrejša, da bi razkrivala vedno nove sodnikove dvome. Da bi vplivala na višino kazni, je Marija Skerker trdila, da je že štiri mesece noseča (AS, 2). Ker je morda vedela, da bo zaradi nosečnosti njena

5 "Ich weiß zu meiner Entschuldigung nicht anzuführen, als das mich Gott verlassen, weil ich mich ihn zu ferchten aufzugeben" (AS, 1).

kazen blažja, je sodniku posredovala izjavo, ki je najbolje dokazovala njeno "privilegirano" stanje. Verjetno je, da mu je rekla, da čuti premikanje otroka.⁶ Pozneje se je seveda izkazalo, da je lagala.

Podobno prikrivanje pravih podatkov je značilno za mnoge protokole zaslišanj zaradi prekrškov. Čeprav so tudi ta zaslišanja sledila pravilom kazenskega procesnega prava, so bili postopki pred uradniki poenostavljeni. Za kaznovanje je bilo potrebno osvetliti manj okoliščin in zaslišati manj prič. Življenjepis osebe je bil omejen na podatke o starših, gospostvu in zaposlitvi v času aretacije. Ker so jo prestopniki odnesli s precej milejšimi kaznimi, je obstajala precejšnja verjetnost, da jih bodo znova zalotili. Aretirani, ki so se večkrat znašli pred izpraševalci, so se predstavljali z lažnimi imeni ali priimki, mnogi berači pa so skrivali pravi kraj rojstva. Vedeli so, katero gospostvo morajo izbrati za "domače", da bodo ravnanja, ki so sledila zaprtju, usmerili sebi v prid. Ustaljena praksa je namreč bila, da so jih izgnali v njihov rojstni kraj (Reiter, 2000), s čimer so si z lažnimi navedbami olajšali beračenje. V primerih manjših deliktov je t.i. "imperativ strateškega stališča" (Scheutz, 2001), torej želja preiskovanca, da bi se pred sodnikom predstavil v najboljši luči, še bolj izrazita kot v sojenjih zaradi težkih zločinov.

Čeprav imajo nekateri raziskovalci izjave prič za najbolj avtentične, je tudi takšno prepričanje zavajajoče. Kljub religiozni grožnji z večnim pogubljenjem ob kršitvi božje zapovedi, so priče našle načine, da so dogodke predstavile tako, kot so želele same. Še konec 19. stoletja je bilo vraževerje sestavni del ravnanja posameznika pred sodiščem. Priče in stranke v sodnem postopku so si težo prisege lajšale z magičnimi "listki" (na katerih so bili zapisani stavki, podobni ljudskim zagovorom) in si tako vlivale upanje v tak konec pravde, ki bi bil njim v prid. Mnoge priče so tako pred sodiščem lahko lagale, težo prisege kot religioznega akta, katerega kršitev je grozila z najhujšo kaznijo, pa uničile z različnimi magičnimi sredstvi (Mommertz, 1998).

Poleg verbalne komunikacije v preiskovalnih procesih pa je potekala tudi neverbalna, ki je bila včasih opisana celo v sodnem protokolu. Določena obnašanja preiskovanca (denimo jok, "priča je padla na kolena" itd.) so pisarji dodali kot posebno zabeležko pred odgovorom na vprašanje, ki je sprožilo reakcijo osumljenca. Preiskovanec je lahko z molkom prekinil potek procesa in tako uničil moč najbolj ostrih vprašanj, ki mu jih je zastavil sodnik. Poseben način neverbalne komunikacije med sodnikom in zaslišanim, ki je bil s pomočjo zabeležk predstavljen tudi revizorju, je bil opis osumljenčeve zunanje podobe. Podatki o zunanjem izgledu človeka so v drugi polovici 18. stoletja postali sestavni del sodnega protokola, če pa je osumljenec zbežal, so te podatke prepisali v tiralico. Prav prek tovrstnih opisov lahko veliko izvemo o vsakdanjem življenju malega človeka v družbi starega reda.

⁶ Ta znak je veljal za najbolj gotovo potrditev nosečnosti. Čeprav je lahko mati čutila premikanje otroka že po dveh mesecih, so v takratnih medicinskih priročnikih pojav, ki ga je občutila vsaka ženska, ponavadi postavili v četrti mesec nosečnosti (McClive, 2002).

Preiskovalni proces, ki ga je vodil krvni sodnik, je bil navadno zelo hiter. V primeru Marije Skerker je trajal pet dni, skupaj z obema dnevoma, ki ju je imela preiskovanka na voljo za premislek. Komaj je preiskovanka po preiskovalnem procesu zadihala, je sodnik že zapisal predlog sodbe. Z datumom šestega dne po začetku sojenja je bil predlog sodbe že naslovljen na Höchlöbl. K. K. I. Ö. Apelationsgericht und Criminal Obergericht. Kazen so razglasili slab mesec po zaključku procesa, 19. junija 1804 (AS, 1). Tega leta je v veljavo stopil nov, prenovljen kazenski red (Gesetz, 1803), ki je omogočil, da se je zaradi interesa tožitelja proces dokončal, še preden so bile preverjene vse informacije. Novi red je ostal v veljavi vse do novega procesnega reda, ki je izšel leta 1873 (Kambrič, 2006).

Soočenje dveh kultur

Iz sodnih protokolov se zrcalijo kulturne razlike posameznih protagonistov, predvsem sodnika in osumljenca. V protokolih so pogosto zapisane izjave, ki so plod prisile oz. tiste izjave, ki so v postopku zapisovanja doživele spremembo, prevod in priredbo. Sodnik in preiskovanec sta v mnogih kazenskih procesih pripadala dvema različnima kulturnima okoljema. Preiskovanec je v sodniku pogosto videl gospoda. Zaradi teh okoliščin je treba sodne protokole razumeti kot rezultat soočenja med neenakovrednima sogovornikoma. V sodni dvorani so se grožnje umikale strahovom, napadom pa so sledili umiki (Ginzburg, 1992, 211). Prav tako je pomembno vlogo v sodnem procesu igral socialni izvor osumljenca. Položaj izpraševalca je bil v družbi že tako spoštovanja vreden, zločinec pa je bil že zaradi kaznivega dejanja potisnjen na rob družbe.

Čeprav avstrijska zgodovinarica Suzane Hehenberger trdi, da so lahko preiskovanci pred sodiščem nasprotovali trditvam, ki jih je postavil sodnik (Hehenberger, 2006), mora biti raziskovalec pri tovrstnih interpretacijah previden. S takšnimi odgovori je namreč sodnik načrtno ustvarjal podobo lažnivca, ki svojih dejanj ne obžaluje.

Razlike med obema pojmovnima svetovoma se večkrat pokažejo tudi v odgovorih preiskovanih in prič. Izjave, ki jih je dal preiskovanec, so sodniki "prevedli" in tako priredili njim lastnemu pojmovnemu svetu. Sodni protokol je sicer poln tovrstnih "prilagoditev". Nastale so denimo tudi pri določanju starosti preiskovanca in prič. Okolica in tudi sodniki so starost določili s pomočjo zunanjšega izgleda človeka in jo pogosto povezali z dejavnostjo, ki jo je opravljal. Le v redkih primerih so prosili pristojno župnijo, v kateri je bil preiskovanec rojen in krščen, za potrdilo o njegovem krstu. Za takšno potrdilo so zagotovo zaprosili le, če so sumili (tudi zaradi pričevanja prič), da je osumljenec mladoletnik. Mladoletnost je namreč omilila kazen in osumljencu rešila življenje (CCC, 1532). V primeru, ko so nekoga v nekaj letih večkrat zaprli, pa se je zgodilo tudi, da je bil po podatkih v protokolu druge aretacije "mlajši" kot v prvem.

Protokoli procesov razkrivajo tudi kulturne razlike med moškimi in ženskami. Velikokrat sodni viri odražajo stereotipne predstave o določenem spolu (Scheutz, 2001, 52). V procesih proti detomorilkam sodniki denimo razkrivajo nepoznavanje kulturnih praks, ki so bile v domeni žensk, in stereotipno posredovanje podob, ki so jih o teh praksah gojili moški. Potek poroda, o katerem je spraševal moški in ga je ženska morala predstaviti pred moško publiko, je opisan kot nekaj, kar se je zgodilo hitro in brez težav. Podobno svojemu bralcu F. Hermann (1784) predstavlja podobe o robustnih in trdnih kmeticah. Piše namreč, da so podeželske ženske rojevale z lahkoto, da so delale do poroda in včasih rodile kar na polju (Hermann, 1784). Porodnice naj bi bile kmalu po porodu tudi sposobne poiskati določene predmete, steči po pomoč ali prefinjeno skriti otroško truplo. Tako sodni protokoli namreč prikazujejo okoliščine poroda in umora otroka. V resnici so bili porodi tudi težki in detomorilke so umirale zaradi poporodnih zapletov.

Določene prilagoditve je zahteval že procesni red sam. Orientiranje dejanj po cerkvenih praznikih, ki je bilo lastno ruralnim kulturam (prim. Makarovič, 1995), so pisarji spremenili v datume in jim dodali letnico. V primeru bolj ohlapnih časovnih opredelitev pa so bili primorani pustiti dojemanje časa, ki je bilo njihovi kulturi tuje. Mnogokrat je bil čas le grobo zamejen s prazniki ali dejavnostmi, povezanimi z delom in prostim časom, ter občasno z izjemnimi dogodki. S preprostim primerom lahko torej potrdimo ugotovitve C. Ginzburga, ki je trdil, da je mogoče tudi v tako nadzorovanih tekstih, kot so bili preiskovalni procesi, odkriti kulturno raznolikost (Ginzburg, 1992, 211). Če je namreč pred sodniki stal človek iz njim popolnoma neznanne kulture, so o njem zapisali vse, kar je bilo z njihovim pojmovnim svetom nezdružljivo (Ginzburg, 1992). Čeprav omenjenih ugotovitev poznejši analitiki sodnih protokolov niso dosledno citirali in so jih morda poznali le preko drugih avtorjev, so v virih pogosto odkrili podobne karakteristike in probleme.

Pomembna značilnost virov je med drugim ta, da se pogosto izogibajo direktnemu poimenovanju nemoralnih dejanj. Prakse, povezane s spolnostjo, so ostale neizrečene: v virih zaman iščemo besedo prostitucija ali sodomija. Ko so na sojenjih zaradi spolnih deliktov in detomora povprašali o spolnih odnosih osumljenca, so prakso opisali z besedami, ki so jih predlagali zakonodajalci. Dekle je zanosilo potem, ko jo je moški "spodnesel" ali ko je z njim "telesno grešila" oziroma storila "greh mesa". V protokolih so omenjene kaznive prakse opisane z latinskimi pravnimiškimi termini. Še konec 18. stoletja so poleg vsake žaljivke, ki so jo zapisali v protokol, uporabili latinsko formulo, ki je izničevala pomen negativnih besed. Najprej pisar (v odnosu do sodnika) in nato sodnik sta se tako izognila identificiranju z dejanjem in se hkrati opravičila pred vsemi, ki so bili po rangu višje in ki so prebrali njune zapise o osebah, ki jim je bilo sojeno. Z besedno zvezo *salva venia* ali *reverendo* oziroma *kraticama S: V: ali Rdo.* so v protokolih omilili vsako omembo prostaških besed. Spremljevalno formulo, ki je izničila negativni pomen besede, so do-

bili tudi samostalniki: gnoj, hlev, svinja in krava, četudi so bile besede uporabljene v kontekstu opisa kraja dogajanja. Med nečastne besede sta spadali celo besedi hlače in hlačni žep. Kot ugotavlja David Sabean, ki je popisal cel spekter takšnih besed, so v tekstu omilili pomen vsem žaljivkam, s katerimi so v različnih kulturah (kar dokazujejo analize procesov zaradi razžalitve časti) neposredno žalili ljudi; takšni sta denimo besedi tat ali vlačuga (Sabean, 1996).

Načrtno ustvarjanje podob

Danes raziskovalce bolj kot veredostojnost informacij zanima njihova sporočilnost. Raziskovalčeva ost je usmerjena na stereotipno predstavitev druge kulture. Stereotipi so bili tako dominantni, da so prešli meje ustne kulture in se zasedli v ljudski tradiciji. Zapis ljudske kulture omogočajo raziskovanje življenja nepismenih ljudi v družbi starega režima. Že analitiki ljudske tradicije so poudarjali prepletanje različnih kultur, ki se zrcalijo v tradiciji, a s svojim analitičnim aparatom pogosto niso bili sposobni izluščiti vseh stereotipov.

S kvalitativno analizo sodnih protokolov lahko sledimo stereotipnim podobam, ki so določale razmerje med obema skupinama prebivalstva, še posebej, če jih hkrati primerjamo z moralnimi in pravnimi teksti. V določene sodne dokumente, oziroma dele dokumentov, so zasliševalci načrtno vpeljevali točno določene podobe o prebivalstvu nižjega stanu. Poznavanje funkcije posameznega vira sodne provenience in njegovega "občinstva" lahko velikokrat razloži, zakaj so informacije v različnih protokolih zaslišanj istega zločinca lahko tako različne in katere izmed njih so bolj stereotipne. Vse do odprave tajnega inkvizicijskega procesa so namreč javno razglasili le obsojenčevo priznanje in kazen. Obe dejanji so umestili v skrbno predpisan ritual, ki se je zaključil s simboličnim prelomom sodne palice in predajo zločinca v roke krvnika. Usmrnitev je bila namreč akt splošne prevencije, morala je odvracati od zločina, oziroma od vseh tistih vsakdanjih praks, ki so po mnenju elit vodile v najhujše zločine. Zato je bila podoba zločinca, ki so jo predstavili javnosti, tako pomembna.

Ko so npr. leta 1752 v Ljubljani usmrtili Matevža Kavčiča, ki je v dobrem letu in pol zagrešil več kot 42 krajev, so v njegovo javno prebrano priznanje prepisali podatke, ki so jih zapisali tudi v akte preiskovalnega sodnega procesa. Sodnik, ki je opravil zadnji sodni proces, je skrbno predvidel, katere okoliščine bo posebej poudaril. Če je bilo v prvem zaslišanju samo enkrat zapisano, da se je osumljenec v gostilni družil s kvartopirci, je v drugem sodnem protokolu Matevž največ ukradenega denarja izgubil pri igrah na srečo (Čeč, 2005). Ker je tat izgubil veliko nakradenega denarja, so morali najti vzrok, ki se jim je zdel najbolj verjeten. Igre na srečo so skrivale ravno pravšnjo past, da so postale primerno sredstvo za razlago osumljenčevih dejanj. Stigma kvartopircev so dobili tudi hlapci in kmeti, če so jih meščanski organi pregona prepogosto zalotili v gostilni. Mestne oblasti so zločinca prikazale tako, da so grož-

njo, ki jo je predstavljala usmrnitev, usmerile proti najbolj nezaželenim praksam hlapcev in dekel v mestu. Takšne prakse niso bile samo nemoralne (prim. Meyer, 1993); elite so jo razumele celo kot neposredno grožnjo (za 19. stoletje gl. Becker, 2002). Mestne oblasti so ga predstavile tudi kot človeka, ki si je s pitjem po gostilnah ustvaril tolikšen dolg, da ga ni bil sposoben plačati s svojim zaslužkom (prim. Tlusty, 2002). Dolg je namreč hitro presegel njegovo celoletno plačilo za službo pastirja. Matevža Kavčiča in njegovo usmrnitev so uporabile za uresničitev vseh groženj o družbenem propadu, ki jih je slikala moralna literatura. Od tod izvira tudi prepričanje, da je Kavčiča zadolženost silila v vedno nove kraje, zaradi katerih je postajal vedno bolj zvit in tako vedno bolj nevaren družbi (prim. Ginzburg, 1992).

Če so bili mnogi sodni protokoli polni ravnanj in stereotipov, ki so jih elite pripisovale določenim skupinam ljudi in določenim zločinom, so mnogokrat ustvarili tudi čisto drugačno podobo. Odmik od "ustaljene" podobe zločina in zločinca spodbudijo okoliščine, ki so omogočile izrek milejše kazni. Tudi te se je sodnik trudil posebej dobro predstaviti. Še posebej v primeru, ko je bila oseba obtožena zločina, ki je bil v kazenskih redih izredno hudo kaznovan, so sodniki sicer uporabljali vse klasične stereotipe zločincev, a hkrati nastopali tudi v vlogi zagovornika obdolženega in se tako posebej trudili potrditi olajševalne okoliščine dejanja. Tega niso dosegli le z vprašanji storilcu. Pred sodišče so tudi priče poklicali samo zato, da so te okoliščine potrdile. Sodnik je z določenimi vprašanji napeljal priče k odgovorom, ki so posebej potrjevali osumljenčevo dobro ime. K boljšemu vtisu je pripomogel tudi osebni opis zaprtega in predvsem opombe, v katerih je pisar opisal osumljenčeve solze, prošnje in moledovanje. Takšna neverbalna komunikacija pred sodiščem, katere drobci so se ohranili tudi v protokolih, je revizorjem sugerirala, da se je osumljeni kesal svojih dejanj. S poudarjanjem kesanja so namreč zastopali prepričanje, da bo kazen na obsojenca delovala resocializacijsko in bo spremenila njegovo življenje. Podoba takšnega delinkventa je bila povsem drugačna od zločinca, ki so mu očitali hude oteževalne okoliščine. Prav odločitev sodnika, ali bo poudarjal olajševalne ali oteževalne okoliščine, je odločilno vplivala na podobo storilca. Ta je bila odvisna od položaja storilca v skupnosti, mreže socialnih vezi, njegovega družbenega ugleda in včasih tudi njemu naklonjenih ali nenaklonjenih okoliščin. Včasih je na podobo zločina vplival tudi interes lastnika deželskega sodišča, ki je imel s kazenskimi procesi predvsem velike stroške. Obsodbo je nenazadnje poleg pravnega znanja zapečatila izkušnost sodnika, ki se je odločil, katere okoliščine bo bolj poudarjal. Posebej če je šlo za zločine, katerih najbolj drakonsko kaznovanje – ker so bila to dejanja splošne prevencije – je še zlasti zagovarjala najvišja oblast.

Vpetost posameznika v kulturno in socialno okolje

Mnoge življenjske zgodbe, ki jih izrišejo odgovori v prvem delu sodnega postopka, so bile izmišljene, saj so se sodišča izognila preverjanju vseh podatkov. Četudi neresnični, so odgovori v prvi vrsti dokazovali strategijo, ki jo je izbral osumljeni. Ta, zaradi sramote, ki jo je prinašalo kaznovanje, ni hotel izdati imena svojih sorodnikov. Berač se je morda hotel izogniti obtožbam, da je s spremljevalko živel v konkubinatu. Takšne prakse dokazujejo aktivno vlogo posameznika v okolju, v katerem je živel in od katerega je bil odvisen. Na ravni potrjevanja sledi pa so tudi izmišljene izjave odražale neko družbeno stvarnost, saj so jih sodniki samo tako sprejeli kot resnične in so zato za raziskovalca še posebej dragocene. Mnoge "lažne" zgodbe pa niso bile plod domišljije (prim. Jütte, 1989) tistega, ki je stal pred sodnikom, temveč zgolj življenjske zgodbe drugih ljudi iz njegovega okolja. Te je zaslišani bodisi poznal bodisi je o njih nekaj slišal. Vsak zaslišani je tako postal pričevalec o kulturi, v kateri je živel in ki ga je v marsičem določevala.

Prav sodni viri z neprestanim iskanjem "sodne" resnice in z odkrivanjem njenega negativnega pola, laži, omogočajo spoznavanje kolektivnih identitet ter odnosa posameznika in različnih skupnosti do njih. V virih namreč lahko raziskovalec spremlja posameznikove identitete in njihovo spreminjanje. Slednje je bilo posebej značilno za mobilni del prebivalstva. Prevzemanje novih identitet se dotika tudi vprašanja posameznikovih želja, strahov in pričakovanj in komplementarno dopolnjuje raziskave karnevalskih običajev in praks, povezanih s praznovanjem pusta. Te raziskave so se namreč dotaknile tudi vprašanj prevzemanja vlog, a so jih vedno povezovale s kolektivnimi mentalitetami. Prav te pa zavračajo mikrosgodovinarji, ki menijo, da je predpostavka, da si vse skupnosti delijo isto mentaliteto, zgrešena.

Identitete pravzaprav lahko opredelimo kot družbene in kulturne konstrukcije in jih kot take opišemo v obliki zgodovine načinov in stopenj, kako podrejeni sprejemajo ali zavračajo določena načela in vsiljene identitete, ki so prisotne zato, da bi zagotavljale in obnavljale njihove podložnosti (Luthar et al., 2006, 677). Identitete tako razkrivajo neprestano določanje in prilagajanje razmerij med posameznikom in lokalno skupnostjo, omogočajo sledenje mehanizmom izločanja in integracije. Odgovor oziroma strategija posameznika, s katero se odzove na identiteto, je bila njegovo zavestno ustvarjanje družbenega ugleda, ki je bil odvisen od njegovih dejanj in tudi od reakcij skupnosti. Kvalitativna analiza sodnih virov raziskovalcu tako razkriva formalne in neformalne oblike socialne kontrole ter mu omogoča opazovanje načinov komunikacije v podeželskih skupnostih.

Zaključek: izpovednost sodnih virov

Sodni viri so kljub številnim kritikam obdržali mesto pomembnega zgodovinskega vira, s katerim se lahko približamo življenju nepismenega posameznika, ki je predstavljal večinsko prebivalstvo zgodnjenovoveških družb in množico tistih, ki so se, zaradi svojega načina življenja in predvsem zaradi svoje mobilnosti, izmaknili pogledu zgodovinarja.

Zožen pogled na širo preteklost briše nianse družbenih kontekstov in še zlasti uspešno prikazuje mnogoterost zgodovinskih akterjev na družbenem dnu ter kompleksnost njihovih preživetvenih strategij in razmišljanj, nenazadnje pa slika tudi bogastvo odtenkov njihovega čustvovanja (Verginella, 2004, 10). Analiza sodnih virov, kot so dokazala temeljna dela C. Ginzburga in N. Zemon Davis, omogoča več kot samo posredovanje sodne konstrukcije posameznika; omogoča namreč predstavitev posameznika v vsej njegovi mnogoterosti. Iskanje posameznika postane smiselno šele takrat, ko raziskovalec upošteva razliko med znakom in pomenom. Torej šele tedaj, ko raziskovalec upošteva različne kontekste, ki zaznamujejo preučevani vir, lahko v njih odkrije niše, skozi katere pronicajo nepričakovane informacije.

Prvi kontekst predstavljajo okoliščine nastanka vira, saj je ta nastajal po predpisih procesnega prava. Z njim je povezan drugi kontekst, ki ga določajo kulturne razlike med obema protagonistoma, ki sta v mnogih analiziranih primerih predstavnika različnih kultur. Na obliko zapisa in načina prezentacije informacij vplivajo diskurzi, ki mnogokrat oblikujejo identitete podrejenih slojev. Predstavitev posameznikov je tako odvisna od potrjevanja sledi, slednje pa postane mogoče šele s kontekstualizacijo, ki jo v tem primeru lahko definiramo kot skupek védenj o preteklosti. Vsak posameznik je namreč vpet v svoje kulturno okolje, ki ga na poseben način zaznamuje in na katerega odgovarja s svojimi strategijami preživetja. Odziv posameznika je mnogokrat zelo subjektiven, saj je povezan z njegovim čustvovanjem in razmišljanjem. Individualne poteze zgodnjenovoveškega človeka, glavnega akterja sodnega procesa, tako mnogokrat razkrijejo šele njegova dejanja.

Zasluga mikrozgodovinskega pristopa, kakršnega je v delih o furlanskih benandantih in mlinarju Menocchiu uveljavil Ginzburg, torej je, da opozarja na preplet mentalitet oziroma kultur.

"WHEN I CONQUERED MY FEAR OF HIM, GOD FORSOOK ME".
MICROHISTORICAL ANALYSIS OF THE ANCIEN RÉGIME SOCIETY

Dragica ČEČ

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper,

SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: dragica.cec@zrs.upr.si

SUMMARY

The paper at hand demonstrates the questionableness of interpretations of judicial sources and, in so doing, draws attention to the necessity of a good knowledge of the context wherein a particular source and its function come into existence. By way of introduction, the paper presents different valuations of sources of judicial provenance. It illustrates the impact of the procedural law on the form and method of the judicial process. Although the information are used with a primary view to creating a judicial perspective of a crime, the paper demonstrates also the ways in which some information reflect social reality and other information the image created by different texts (legal, literary, moral, medical), which is stereotypical in many of its facets. Stereotypical images made by elites are more explicitly visible in some judicial sources than in others. Numerous information contained in these documents should be read within the context of general social practices and symbolic meanings encapsulated therein noted. Different contexts plot also the outlines of the image of the individual, his/her strategy and life, and simultaneously unmask the individual's lies and deceits which constituted his/her defence strategy before a court. The researcher's study of a wide variety of documents does not aim at establishing whether or not the claims, repeated by the offender on numerous occasions and never refuted by witnesses during the court proceeding, are entirely true. Namely, once the said claims had satisfied the requirements of the penal procedural law, they were deemed true. Of greater relevance is the question as to whether judges found such claims credible. Judges did not conclude as to the truthfulness thereof solely on the basis of their personal stereotypes, but also on the basis of the ability of claims to reflect a certain social reality. As it is evident from the source analysis, court protocols reflect cultural practices and social interactions.

Key words: court protocols, judicial proceedings of the Inquisition, qualitative analysis, question of context, confrontation of cultures, stereotypes, identity

VIRI IN LITERATURA

- AS, 1** – Arhiv Republike Slovenije (AS), AS-746 (Samostan Kostanjevica), fascikel (f.) 27, Maria Skerker, 1804, Inquisition prozess.
- AS, 2** – AS, AS-746, f. 27, Maria Skerker, 1804, summarium.
- AS, 3** – AS, AS-746, f. 27, Maria Skerker, 1804, 30. 1. 1804.
- AS, 4** – AS, AS-746, f. 27, Maria Skerker, 1804, 26. 1. 1804.
- ZAL, 1** – Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), LJU-489, f. 69, f. 77–80.
- Ammerer, G. (2003):** Heimat Strasse. Vaganten im Österreich des Ancien Régime. Wien, Oldenbourg.
- Becker, P. (2002):** Verderbnis und Entartung: eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- CCC (1532):** Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. Von 1532. Ed. Gustav Radbruch.
- CCTH (1769):** Constitutio criminalis Theresiana oder der Römisch. Kaiserl zu Hungarn und Böheim etc. Königl. Apost. Majestät Maria Theresiä erzherzogin zu Oesterreich etc. Peinliche Gerichtsordnung. Wien.
- Čeč, D. (2005):** Kako velike so bile male kraje Matevža Kavčiča. Zgodovina za vse, 2005/2, 32–52.
- Darnton, R. (2005):** Veliki pokol mačk in druge epizode francoske kulturne zgodovine. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Dekker, R. (1996):** Ego-Dokumente in den Niederlanden vom 16. bis zum 17. Jahrhundert. V: Schulze, W. (ed.): Ego-dokumente: Annäherung an der Mensch in der Geschichte. Berlin, Akademie Verlag, 33–57.
- Dinges, M. (1992):** Frühneuzeitliche Justiz: Justizphantasien als Justiznutzung am Beispiel von Klagen bei der Pariser Polizei im 18. Jh. V: Mohnhaupt, H., Simon, D. (eds.): Vorträge zur Justizforschung. Geschichte und Theorie, Bd. 1. Frankfurt, Max-Planck-Institut, 269–292.
- van Dülmen, R. (1994):** Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit. Beck'sche Reihe.
- van Dülmen, R. (2005):** Otkriće individuuma 1500–1800. Zagreb, Evropea.
- Fedinandea (1657):** Fedinandea. Der Römischen Kayseren / auch zu Hungarn und Böheim / etc. Königlichen Majestät Ferdinandi Des Dritten / etc. Erzherzogens zu Oesterreich: Unses allergnädigsten Herrn. Neue peinliche Landgerichts. Ordnung in Oesterreich unter der Enns. Erster und Anderter Tail. Wien.
- Frank, M. (1995):** Ehre und Gewalt im Dorf der Frühen Neuzeit. Das Beispiel Heiden (Grafschaft Lippe) im 17. u. 18. Jahrhundert. V: Schreiner, K. et al.: Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln, Böhlau, 320–338.

- Geertz, C. (1973):** Thick Description: toward an Interpretive Theory of Culture. V: The Interpretation of Cultures: Selected Essays. New York, Basic Books, 3–30.
- Gesetzbuch (1803):** Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey Übertretungen und dem Verfahren bey denselben. Wien.
- Ginzburg, C. (1991):** Checking the Evidence: The Judge and the Historian. *Critical Inquiry*, 8, 83–84.
- Ginzburg, C. (1992):** Inquisitor als Anthropologe. V: Habermas, R. et al.: Das Schwein des Häuptlings. Beiträge zur Historischen Anthropologie. Berlin, 42–55.
- Ginzburg, C. (2005):** Latitude, Slaves, and the Bible: An Experiment in Microhistory. *Critical Inquiry*, 31, 3, 665–683.
- Ginzburg, C., Poni, C. (1985):** Was ist Mikrogeschichte. *Geschichtswerkstatt*, 6, 48–52.
- Gleixner, U. (1994):** "Der Mensch" und "der Kerl". Die Konstruktion von Geschlecht in. Unzuchtverfahren der Frühen Neuzeit (1700–1760). Frankfurt am Main – Berlin, Verlag Arno Spitz.
- Gowing, L. (1996):** Domestic Dangers: Women, Words, and Sex in Early Modern London. New York, Oxford University Press.
- Hehenberger, S. (2006):** Unkeusch wider die Natur. Sodomieprozesse im frühneuzeitlichen Österreich. Wien, Löcker.
- Hermann, F. J. (1781-1784):** Benedikt Franz Hermann's Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg, und Baiern, im Jahre 1780 in Briefen an den Herrn Hofrath. Vol. I, II. Wien, bey Christian Friedrich Wappler.
- Jütte, R. (1988):** Abbild und soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Neuzeit. Sozial-, mentalitäts- und sprachgeschichtliche Studien zum Liber Vagatorum (1510). Köln, Böhlau.
- Kambič, M. et al. (eds.) (2005):** Malefične svoboščine Ljubljančanov: ljubljanski kazenski sodni red. Ljubljana, Pravna fakulteta – Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- Kienitz, S. (1989):** Unterwegs – Frauen zwischen Not und Normen. Lebensweise und Mentalität vagierender Frauen um 1800 in Württemberg. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde.
- Kienitz, S. (1995):** Sexualität, Macht und Moral. Prostitution und Geschlechterbeziehungen Anfang des 19. Jahrhunderts in Württemberg. Ein Beitrag zur Mentalitätsgeschichte. Berlin, Akademie Verlag.
- Levi, G. (2001):** On Microhistory. V: Burke, P. (ed.): New Perspectives on Historical Writing. Cambridge – Oxford, Polity, 97–119.
- Luthar, O. (2006):** Zgodovina historične misli: od Homerja do začetka 21. stoletja. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Makarovič, M. (1995):** Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja. Ljubljana, Krt.

- McClive, C. (2002):** The Hidden Truths of the Belly. The Uncertainties of the Pregnancy in Early Modern Europe. *Social History of Medicine*, 15, 2, 209–227.
- Meyer, T. (1993):** Dienstboten in Oberkärnten. Klagenfurt, Verlag des Kärntner Landesarchives.
- Möller, C. (2005):** Medizinalpolizei. Die Theorie des städtischen Gesundheitswesens im 18. und 19. Jahrhundert. *Studien zu Policy und Policywissenschaft*. Frankfurt am Main, Klostermann.
- Norberg, K. (1993):** Prostitutes. V: Duby, G. et al. (eds.): *A History of Women. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*. Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press.
- Patent (1787):** Patent über die Dienstbothen Ordnung für das Land-Gesind in Inner-Oesterreich. Patent zhes ordengo sa posle na kmetih v notrenjim Esteraihi. Wien, 29. September.
- Reiter, I. (2000):** Ausgewiesen, abgeschoben. Eine Geschichte des Ausweisungsrechts in Österreich vom ausgehenden 18. bis ins 20. Jahrhundert. *Studien aus Recht, Geschichte und Gesellschaft*. Vol. II. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Rublack, U. (2000):** *The Crimes of Women in Early Modern Germany*. Oxford, Oxford University Press.
- Sabeau, D. (1996):** Soziale Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit. *Historische Anthropologie*, 4, 216–233.
- Scheutz, M. (1996):** Frühneuzeitliche Gerichtsakten als Ego-Dokumente. Eine problematische Zuschreibung am Beispiel der Gamiger Gerichtsakten aus dem 18. Jahrhundert. V: Schulze, W.: *Ego-dokumente: Annäherung an der Mensch in der Geschichte*. Berlin, Akademie Verlag, 99–135.
- Scheutz, M. et al. (2001):** Individualisierungsprozesse in der Frühen Neuzeit. Anmerkungen zu einem Konzept. *Wiener Zeitschrift für Neue Geschichte*, 1/2, 39–59.
- Scheutz, M. et al. (2005):** Diebe, Sodomiten und Wilderer? Waldviertler Gerichtsakten des Landgerichtes Jaidhof aus dem 18. Jahrhundert als Beitrag zur Sozialgeschichte. St. Pölten, Verein für Landeskunde von Niederösterreich – Waldviertler Heimatbund.
- Schulze, W. (1996):** Ego-Dokumente: Annäherung an der Mensch in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung 'Ego-Dokumente'. V: Schulze, W.: *Ego-Dokumente: Annäherung an der Mensch in der Geschichte*. Berlin, Akademie Verlag, 11–30.
- Schuster, B. (1995):** Die freien Frauen. Dirnen und Frauenhäuser im 15. und 16. Jahrhundert. Frankfurt am Main, Campus Verlag.
- Schwerhoff, G. (1999):** Aktenkundig und Gerichtsnotorisch. Einführung in die historische Kriminalitätsforschung. Tübingen, Historische Einführungen.

- Schwerhoff, G. (2000):** Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne. Konflikte und Kultur: Historische Perspektiven, Bd. 1. Konstanz, Universitätsverlag Konstanz.
- Studen, A. (2004):** Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja. Ljubljana, Slovenska matica.
- Thursty, A. (2003):** Baccus and Civil Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany. University of Virginia Press.
- Ulbricht, O. (1990):** Kindsmord und Aufklärung in Deutschland. München, Oldenbourg.
- Ulbricht, O. (1994):** Die Welt eines Bettlers. Historische Anthropologie, 2, 371–392.
- Ulbricht, O. (1997):** Aus Marionetten werden Menschen. Die Rückkehr der unbekanntenen historischen Individuen in die Geschichte der Frühen Neuzeit. V: Chvojka, E. et al.: Neue Blicke. Historische Anthropologie in der Praxis. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag Wien, 13–32.
- Valentintsch, H. (1992):** Fahndungs-, Gerichts- und Strafvollzugsakten als Quelle der Alltagsgeschichte des Barockzeitalters. V: Pickl, O. (ed.): Methoden und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock. Wien, Verl. der Österr. Akad. der Wiss., 69–82.
- Valentinitich, H. (1997):** Betlerinnen in Österreich (16. bis 18. Jahrhundert). V: Gerhards, U. (ed.): Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der frühen Neuzeit bis zur Gegenwart. München, Beck, 175–184.
- Verginella, M. (2004):** Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža. Koper, Založba Annales.
- Wiebel, E. (2001):** Gauner- und Diebslisten. Registrieren, Identifizieren und Fahren im 18. Jahrhundert. Mit einem Repertorium der gedruckten südwestdeutschen, schweizerischen und österreichischen Listen sowie einem Faksimile der Schäffer'schen oder Sulzer-Liste von 1784. Frankfurt am Main, Klostermann.
- Wiesner, M. (2000):** Women in Early Modern Europe. Cambridge, University Press.
- Zemon Davis, N. (1983):** The Return of Martin Guerre. Cambridge (Mass.) – London, Harvard University Press.
- Zemon Davis, N. (1987):** Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France. Stanford.
- Zemon Davis, N. (1988):** On the Lame. American Historical Review, 93, 3, 572–603.